

MESNEVÎ EKSENİNDE MEVLÂNÂ'NIN ANLAŞILMA (MA) SI ve NEDENLERİ ÜZERİNE*

Osman Nuri KÜÇÜK**

Özet

Bu makale, Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarının anlaşılmasında ortaya çıkan anlama sorunları ve nedenleri hakkındadır. Mevlânâ ile ilgili okumalarda ortaya çıkan seviye farklılıklarına yol açan bu nedenlerden bazıları okuyucudan kaynaklanan ve anlama sorununun harici boyutunu teşkil eden nedenlerdir.

Okuyucunun Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarına nüfûzunu engelleyen diğer bazı "mânia"lar daha bulunmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerindeki tema, üslûp ve içerikten kaynaklanan bu tür dâhili mânialar, anlama sorununa zemin teşkil etmeleri bakımından bu konuda bize göre daha etkin rol oynamaktadır. Mevlânâ'nın sûfî bir düşünür olmasından kaynaklanan ve bu düşünce tarzının eserlerindeki ifadelere yansımından neşet eden anlama sorunları ve nedenleri de makalede işlenen konular arasındadır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, Mevlânâ'yı anlamak, Mevlânâ yorumları

ON THE REASONS OF MISUNDERSTANDING MAWLANA IN THE FRAME OF MASNAWI

Abstract

This paper is about the shortcomings observed in understanding Rumi's thoughts and messages, and why this may be the case. Causing differences of level in the interpretations about Rumi, some of these reasons arise out of the reader, which –in itself– constitutes the external aspect of the understanding problem.

Certain other "obstacles" stop the reader from penetrating into the Rumi's intellect and messages. This type of internal obstacles, which stem from the theme, style, and content indigenous to Rumi's works, we believe, play a more influential role in terms of laying the ground for the abovementioned understanding problem. Among topics that this paper explores are such problems of comprehension, having their roots in the fact that Rumi is a Sûfî philosopher, and that this school of thought is reflected on the style and content of his works, and possible explanations as to the reasons of such problem.

Key words: Rumi, Understanding of Rumi, Interpretations about Rumi

* Bu makale Kültür Bakanlığınca Mayıs 2007 tarihinde İstanbul-Konya'da düzenlenen Uluslararası Mevlânâ Sempozyumunda sunulan "Günümüzde Mevlânâ'yı Anlama Sorunu Üzerine" başlıklı tebliğimizde yer verdiğimiz bazı başlıkların ve içeriklerinin genişletilerek geliştirilmiş halidir.

** Araş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-mail: onkucuk@erciyes.edu.tr

İslâm tasavvufunun seçkin mümessillerinden biri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) ile ilgili günümüzde bir anlama sorununun varlığı, konuyla ilgilenenlerin malumudur.

Makalemiz Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarının doğru ve vukûfiyetli şekilde anlaşılmasını engelleyen, okuyucunun metindeki mânâyâ nüfuzunu perdeleyen bir takım anlama sorunlarının varlığına ve bunların nedenlerine işaret etmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir yönüyle çalışmayı Mevlânâ hakkında neden birbirinden farklı kimi zaman da birbirine zıt değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır, sorusuna bir cevap arayışı olarak niteleyebiliriz.

Evvel emirde şunu söylemek gerekir ki tarihsel bir şahsiyeti anlama faaliyeti, tarihî sürecin sosyal ve psikolojik etmenleri gereği az ya da çok anlama sorunuyla mualleldir. Dolayısıyla meselenin sadece Mevlânâ'ya özgü olmadığı söylenebilir. Ancak ilave etmeliyiz ki sûfî düşünürler, tasavvufî bahislerin mahiyeti gereği, tarihi süreçte bu sorunla daha ziyade anılmışlardır. Tasavvufun ortaya çıkışı kadar eski bir sûfî özdeyişi olan “*Tasavvuf, kâl ilmi değil hâl ilmidir*” ibaresi, bir yandan tasavvufî tecrübeye âşinâ olmayanların bu tecrübeyi dışarıdan tanımlamalarına yönelik tepkiyi ifade ederken; diğer yandan tasavvufla ilgili anlama faaliyetinde bulunacaklara tecrübî bir empatinin gerekliliğini hatırlatır. Tasavvuf-la diğer İslâmî ilimler arasındaki usûl farkına zemin teşkil eden bu söz aynı zamanda sûfî bir düşünürü anlamaya çalışan okuyucunun, bazı ek kriterlerle karşı karşıya kaldığına da işaret eder. Bu kriterlere bağlı olarak bir ârifin mesajlarının anlaşılma düzeyi de farklılık gösterir.

Dönemlerinin sosyo-kültürel bağlamından soyutlanan tarihî şahsiyetlerle ilgili anlama sorunlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Çağının kültürel ve sosyal kabullerinden okuyucunun tümüyle sıyrılması mümkün olmasa da tarihi bir şahsiyeti, o dönemin sosyal ve kültürel dokusundan kopararak asırlar sonrasının kabulleriyle yorumlamaya çalışmanın ortaya çıkardığı anakronik tahrifler bulunmaktadır. Bizim bu makaledeki maksadımız bir başka vesileyle ele aldığımız¹ ve anlama sorununun haricî nedenleri olarak nitelediğimiz bu tür nedenleri ele almak yerine Mevlânâ'nın sûfî bir düşünür olmasından kaynaklanan ve bu düşünce tarzının eserlerine yansımalarından neşet eden anlama sorunları ve nedenleri üzerinde durmaktır.

İslâmî arka planından soyutlanmış bir tasavvurun, Mevlânâ'nın düşünce hüviyetini yansıtmadığı yargısı günümüzde gerek akademik gerek popüler çalış-

¹ Sunulan “Günümüzde Mevlânâ'yı Anlama Sorunu Üzerine” başlıklı tebliğimizde konunun bu yönünü ele almaya çalıştık.

malarda vurgulanır hale gelmiştir.² İfadelerinde sıklıkla ya bir ayeti ya bir hadisi ya da İslam tarihinden bir kıssa yahut şahsiyeti iktibas eden yahut bunlara telmihte bulunan Mevlânâ'nın, örnek verilmeye gereksinim duyulmayacak derecede çok ve aşikar olan bu tür referanslarını ve biyografisine ilişkin bilgileri dikkate almadan onu İslam kültüründen tecrit edip *dinler üstü ruhsal bir guru, mistik bir şâir, şamanist bir dansçı, yeni bir din kurucusu, hümanist bir düşünür* şeklinde tanımlamayla yapılan tahrifatın farkına çoğu okuyucu varmış durumdadır. Bu farkında oluş Doğu'da ve Batı'da Mevlânâ ile ilgili çalışmalar artıp derinleştikçe artmaya devam edecektir. Bu yüzden çalışmamızda konunun bu yönü üzerinde durmayacağız.

Kanaatimizce okuyucunun Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarına nüfûzunu engelleyen, işaret edilen mânâlara vukûfiyetini perdeleyen, kimi zaman çarpıklaştıran bazı "mânia"lar bulunmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerindeki tema, üslûp ve içerikten kaynaklanan dahili denilebilecek bu mânialar bize göre, anlama sorunu zemin teşkil etme bakımından daha etkin rol oynamaktadır.

Yazar ile okuyucu arasındaki iletişim açısından ele alındığında Mevlânâ ile ilgili anlama sorunlarının şu dört unsurdan biriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

- Düşüncelerin ifade ve sözlere bürünerek birer metin halinde ortaya çıkmasının gayesi olan okuyucu ve muhatap
- Muhatap ve okurun düşünce ve hareketlerine tesir etmek isteyen hatip ve yazar
- İletilmek istenen konu
- Muhatap ve okuyucunun ilgisini çekmek için başvurulacak yöntem ve teknikler.

I. MUHATAPTAN KAYNAKLANAN ANLAMA SORUNLARI

Bir eser vücuda getirmenin yahut bir ifadeyi dillendirmenin temel gayesi okuyucu/dinleyici olduğundan anlama sorununda muhatapın önemli yer tutacağı muhakkaktır. Mevlânâ, yaşadığı dönemde çevresindekilerce anlaşılmadığından sıklıkla yakınmakta; kendisini doğru anlayabileceklere olan iştiyakını; "*Öldüm iyi ve doğru anlayışın hasretinden!*" ifadesiyle dile getirmektedir.³

² Örnek olarak Batılı çağdaş bir yazarın bu yöndeki bazı değerlendirmeleri için bkz. Franklin D. Lewis, *Rumi Past and Present, East and West, The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, New York: Oneworld Publications, 2001, ss. 10-15.

³ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî I-VI*, haz. R. A. Nicholson, İntişârât-ı Behzâd, Tahran 1375, III, 2098. *Mesnevî* tercümeleleri, şu eserlerden istifade ile verilmiştir. *Mesnevî I-VI*, çev. Veled İzbudak, MEB. yay., İstanbul 1990; *Mesnevî-i Şerîf, Ashı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahîfî Tercümesi I-VI*, haz. Amil çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000; *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi I-III*, haz. Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul 2002; *Mesnevî I-II*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Anlama sorununun muhataptan kaynaklanan nedenlerine daha yakından bakabiliriz.

A. BAĞLAM DAN KOPARMA

Mevlânâ'nın eserlerindeki kimi ifadeler, metnin bağlamından ve verilmek istenen mesajlardan soyutlanarak değerlendirilince eksik, kimi zaman da yanlış yorumlara sebebiyet vermektedir. Mesajlarından koparılan ve bağlamla ilgisini yitiren ifadeler, okuyucunun zihnindeki "diğer" bir bağlamın içine yerleştirilince metnin anlaşılmasıyla ilgili ikinci bir kırılma daha yaşanmaktadır. *Mesnevî*'deki birçok hikâye, fıkra ve nüktenin mesajlarından müstakil değerlendirildiğinde ortaya çıkan anlama eksikliklerini ve yorum hatalarını buna örnek verebiliriz.

B. MANEN OLGUNLAŞMAMIŞ OLMAK: HÂMLİK

Mevlânâ'nın ifadeleri, seyr ü sülûk yolunda yaşadığı manevi tecrübelerin bir sonucu ve birikimi olduğundan söz konusu ifadelerin bu yola aşına olmayanlarca anlaşılması Mevlânâ'nın beyanıyla kolay değildir.⁴ Çünkü *hâm* diye tabir edilen ahlâk ve ruh bakımından olgunlaşmamış kişi, kâmil bir insanın hâlini anlayamadığı gibi, onun hâllerine ilişkin ifadeleri de tam olarak anlayamaz. Hâm kişinin bu anlayışsızlığı Mevlânâ'ya göre bazı nedenlerden kaynaklanmaktadır.

1. Algı İzâfiliğinden Kaynaklanan Yetersizlik

İnsan dış dünyayı kendi kişisel bilincinden ibaret görmeye meyillidir. Duyuları, dış dünyaya açılan birer pencere şeklinde nitelersek insan okuduğu metinler dahil ilişkide olduğu eşyâyı, bu pencereler vasıtasıyla algılar ve kendi kişisel bilincinin "nesnel gerçekliği" temsil ettiğine inanır.⁵ Ancak bir metni anlamlandırma dâhil hayata ilişkin değerlendirmelerinin bir şuur düzeyinden diğerine ilerledikçe köklü değişimlere uğrayabildiğini gören insan, önceki değerlendirmelerine şaşırılmaktadır.⁶ İnsan algısındaki bu izafiliği Mevlânâ renkli camlar ile şöyle sembolize eder:

"Her bir insanın hareketi, dünyayı ve insanları görüşü, kendi bulunduğu merteye ve makama göredir. Herkes, âleme kendi görüş dairesinden bakar. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kızıl cam kızıl."⁷

Kâmil bir sûfî yazarın, hâl bağlamından koparılan ifadeleri hâm bir zihindeki sınırlı araçlara indirgenerek yorumlanınca algıda izafilikten kaynaklanan anlama sorunu ortaya çıkmaktadır. Mevlânâ, kel Cavlakî dervîşini gören tüysüz

⁴ Mevlânâ bu hususta "*Hâm, olgunun hâlinde anlamaz öyle ise söz kısa kesilmelidir vessalam!*" der. (*Mesnevî*, I, 18).

⁵ Ornstein, R. E., *Yeni Bir Psikoloji*, çev. Erol Göka-Feray Işık, 3. bsk., İstanbul 2001, s. 30.

⁶ Grof, S., *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, çev. Levent Kartal, Ege Meta Yay., İzmir 2002, s. 119.

⁷ Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 2393'ün ardından gelen başlık.

papağanın, dervişin durumu ile kendisinininki arasında sebep özdeşliği kurmasıyla ilgili ironiyi bu vesileyle anlatmaktadır.⁸

2. Söze Yabancı Olmak ve Sözle Ünsiyet

İfadelerinin anlaşılmasıyla ilgili *söze yabancılık ve sözle ünsiyet* kriterinden bahseden Mevlânâ'ya göre söze yabancılık; muhatabın, sözün kavramsal içeriğinden ve söyleniş gerekçesinden habersizliğidir. Bu habersizlik, sözün işaretiyle ilgili mânâyı anlamayı güçleştirmektedir. Söze yabancılığa işaretlerle anlatılmak istediği mefhumun okuyucu tarafından anlaşılabilmesi için kimi ifadelerinde; "Eğer bu söze yabancı değilsen..." der.⁹ Çünkü eserlerindeki ifadeler, anlatılmak istenen hakîkate dair birer sırdır. *Sırlar* ise ilgili arka plandan haberdar olanlarca anlaşılabilir. Aksi halde söylenenler çoğunlukla muallakta kalır. Bu hususu şöyle ifade eder:

"Sır, ancak sırrı bilenle eşittir. Sır, onu inkâr eden kişinin kulağına söylenmez."¹⁰

"Bu hâmlara anlamak haram oldu da onun için bu hakikatler noksan göründü."¹¹

Söze yabancı olma, yüzeysel bir kavram bilgisizliğinden öte kişinin evren ve varlık tasavvuruyla ilgili daha deründeki bir sınırlılık ve cehâletten kaynaklanmaktadır. Maddi hisleriyle algıladığı indirgenmiş bir âlem tasavvuruyla yetinen bir muhatabın gerçeklik tasavvuru, sadece algılayabildikleriyle sınırlı olduğundan, henüz tecrübe etmediği bir âleme ilişkin söylenenler ona ters ve saçma gelir.¹² Çünkü ihtiyaçları, âlem tasavvuruna uygun olarak henüz alt düzeydeki fizyolojik gereksinimler ile sınırlıdır. Bu tür kimselerce anlaşılabilmesinin zorluğunu Mevlânâ şöyle ifade eder:

"Bu söz, kemal bakımından sonsuzdur. Hakîkatten haberi olmayan mahrumlara hayal görünür.

Çünkü ona göre hakikat, fercden ve boğazdan ibarettir. Onun yanında sevgilinin sırlarını az söyle.

Bizce ferc ve boğaz hayaldir. Bunun için de can, her an cemâlini bize gösterir.

Kim ferc ve boğazına düşmüş, bu düşkünlüğünü kendisine âdet ve huy edinmişse ona denecek söz, ancak 'Sizin dininiz sizin, benimki benim' sözünden ibarettir."¹³

⁸ Hikâye için bkz. *Mesnevî*, I, 247-273.

⁹ Örnek bir ifadesi için bkz. *Mesnevî*, I, 1632.

¹⁰ *Mesnevî*, VI, 8.

¹¹ *Mesnevî*, VI, 828.

¹² *Mesnevî*, IV, 3811.

¹³ *Mesnevî*, V, 3937-40.

Mesnevî'de kâmil ârifler ile mânâ âlemine yabancı olan insanları sembolize eden doğan ve baykuş sembolleri üzerinden Mevlânâ, kâmil insanın yalnızlığını ve anlaşılmağını anlatır.¹⁴ Kâmil zâtın mânâ âlemiyle ilgili anlattıkları, o âleme yabancı olan ve algılayabildiği fiziksel âlemden başkasını bilmeyenlerce yalanlanır,¹⁵ masal diye itham edilir.¹⁶ Çünkü *Lâ mekan âlemi*, insan vehminin ötesindedir;¹⁷ ve gönül gözü, şu fâni konağı aşamayanın *mahv, sekr, bast* gibi tasavvufî hâlleri bilmesi mümkün değildir.¹⁸

3. Sûfî Tecrübeye Yabancı Olmak

Okuyucunun tasavvufî tecrübeye yabancı oluşu, bir ârifin ifadelerini anlamayı güçleştiren önemli engellerden biridir. Sûfî bir düşünürü ait metinleri diğer yazarlarından ayıran bariz vasıf, düşünürün tecrübesi ile sözleri arasındaki yakınlıktır. Manevi tecrübenin doğurduğu bu sözlerin okuyucu tarafından anlaşılabilmesi, tecrübe membaından haberdar olmayı da gerekli kılmaktadır. Bu yüzden hakîkate dair metinleri idrâk etmenin yüzeysel bir aklî muhakeme ve anlayışın ötesinde "olmak"tan geçtiğine vurgu yapan Mevlânâ, anlamak için olmak gerekliliğinden bahsetmektedir:

"Her şeyi görmenin şartı budur.

İster nur olsun, ister karanlık. O olmadıkça onu tamamı ile bilemezsin.

Akıl oldun mu aklı tamamı ile bilirsin, aşk oldun mu aşkın yanmış, mahvolmuş fitillerini anlar, duyarsın.

Anlayış bunu kavrayabilseydi bu davanın delilini apaçık söyledim."¹⁹

Tasavvufî tecrübe yabancılığı iki türlü olabilir. İlkinde muhatap hem tecrübeye hem de tecrübenin ifade ediliş biçimi olan sözlere, sembol ve kavramlara yabancısıdır. İkincisinde ise manevi tecrübeye ait hâlleri ifade eden kavram ve ıstılahları teorik olarak bilse bile pratikte bu hâlleri tecrübe etmeyişi nedeniyle işaret edilen mânâyâ yabancısıdır. İlkinden daha kapsamlı ve tehlikeli gördüğü bu tür cehâlete karşı Mevlânâ, amelden elde edilecek idrâki tavsiye eder.²⁰

Sûfî gelenekte anlamak için tecrübe etmenin gerekliliği, üzerinde önemle durulan hususların başında gelmektedir. Mevlânâ'dan yaklaşık bir buçuk asır önce Gazalî (ö. 505/1111), sûfî tecrübenin bu özelliğine sarhoşluk misâli ile dikkat çeker. Kişi, sarhoşluğa ilişkin ne kadar çok tanım bilse de kendisi sarhoş olmadık-

¹⁴ *Mesnevî*, V, 1154 vd.

¹⁵ *Mesnevî*, V, 1162.

¹⁶ *Mesnevî*, V, 1155-60.

¹⁷ *Mesnevî*, I, 1581.

¹⁸ *Mesnevî*, I, 2726.

¹⁹ *Mesnevî*, VI, 756-9.

²⁰ *Mesnevî*, IV, 2768.

tan sonra sekrin mahiyetini tam olarak idrâk edemez.²¹ Mevlânâ aynı misâl üzerinden bu anlama sorununu şöyle dile getirir:

“Yokluk gülistanında (kâmil) insan kendisinden geçer; o âlemdeki sarhoşluk, Hakk'ın ilahi lütuf şarabının verdiği bir mestliktir.

Onu içmeyen, tadını tatmayan bilmez, anlamaz. Gül kokusu, bok böceğinin aklına mı gelir?

Bu zevk mevhum değildir. Mevhum olsaydı mevhumlar gibi yok olurdu.

Cehennem, nasıl olur da aklına cenneti getirir? Çirkin domuzda güzel yüz ne gezer?”²²

Manevi tecrübeye vakıf olunmadan ona ait sözel kalıpları bir başkasından işiterek yahut kitaplardan okuyarak anlamaya çalışanların bu bilgilerini, okumayı yeni öğrenen çocukların ezberlerine benzeten Mevlânâ, taklit düzeyindeki bu anlayışın sığılığını şöyle dile getirmektedir:

“Sen yokluk/mahv, sarhoşluk/sekr ve manevi neşe/inbisat hallerini ne bileceksin!

Bilsen bile babandan, atandan nakil ve rivayet (taklit) yoluyla bilirsin. Ancak sana göre bu sözler, ebced gibidir.

Ebced ve hevvez (demesini) bütün çocuklar bilirler. Fakat bunların mânaları, onlara kapalı ve meçhuldür.”²³

İşaret edilen mânaları sadece dil kalıpları içinde anlamaya çalışmayı, kederli ve sevinçli iki insan resminin gamdan ve neşeden habersizliği gibi beyhude bir gayrete benzetir.²⁴ Bir elbise, giyildiği beden duygularından ne kadar haberdar olur ve bunları dile getirebilirse tasavvufi tecrübeye ilişkin ifade ve lafızların da işaret ettikleri mânâyı o kadar hissettirebileceğini beyan eder.²⁵

4. Sözle İlgili Makâm ve Mertebede Bulunmamak

İnsan, fiziksel ve psikolojik gelişim itibariyle tedrici bir tekâmül gösterdiği gibi sâlikin hayatı ve varlığı algılayışı da benzer bir tekâmül gösterir. Bu yüzden bazı ifadeler, manevi gelişimi itibariyle sözle ilgili makâmda olmayan muhataba muğlak ve anlaşılabilir görünebilir. Muğlaklık sülûkun daha ileri aşamalarına yükselen muhatabın zihninde anlam kazanıp çözülür. Sülûktaki mertebelerin anlayış farkı doğurması nedeniyle kendi bütünlüğü içinde doğru ve gerekli bir ifade, eh-

²¹ Gazâlî , *el-Munkız*, çev. H. Güngör, MEB, İstanbul 1990, s. 56.

²² *Mesnevî*, c. III, b. 2942-5.

²³ *Mesnevî*, I, 2726-8. Eskiden okuma yazmaya yeni başlayan çocukları harflere alıştırmak için elif be cüzlerinin sonundaki ebced, hevvez... gibi kelimeler ezberletilirdi. Çocuklar bu kelimeleri ezberle okur ancak anlamını bilmezlerdi. (Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî I-XV (+III)*, Şamil Yayınevi, İstanbul tsz., c. IV, s. 1295).

²⁴ *Mesnevî*, I, 2766-8.

²⁵ *Mesnevî*, I, 2772.

linden başkasına söylenince saçma bir şey gibi algılanabilir.²⁶ Yine buna işaretlerle şöyle der:

“Sen donmuş, taş kesilmiş birisin; bu söze, bu nefese lâyıık değilsin... evet, sen de kamışsın ama içinde şeker yok!”²⁷

“Bu anlatılanlar hayret içinde hayrettir; manevi seyir bakımından kendilerinden daha has kulların hâllerini gören has kullar kendilerinden geçerler”²⁸

Bir sūfînin manevi gelişim sürecinde makam farkından kaynaklanan anlayış farkına sıklıkla rastlanmaktadır. Olgunlaşma yolunda çeşitli merhalelerden geçen sūfînin bir makamda söyledikleri kimi zaman sonraki bir makamda söyledikleriyle kısmen yahut tamamen farklılık arz edebilmektedir. Örneğin bazı ifadelerinde riyâzat ve zühdün önem ve gereği üzerinde duran ve sâlikî bunlara teşvik eden Mevlânâ, bazı ifadelerinde de bunları kınamakta ve sâlikin bunları aşması gereğinden bahsetmektedir. Bir ârifin manevi gelişimi göz önüne alınmadan birbirine zıt gibi algılanabilen bu ifadeler, geçirilen merhaleler ve gerekleri göz önüne alındığında insan hayatının gelişimi gibi bir bütünün farklı aşamalarındaki tezahürleri olarak görülecektir.²⁹

C. MUHATABIN ANLAYIŞ YETERSİZLİĞİNDEN KAYNAKLANAN ANLAŞILMA SORUNLARI

Eserlerinde insanın hayat ve *Mutlak Varlık* karşısındaki konumunu irdeleyen Mevlânâ, yaşadığı manevi tecrübenin kimi açılımlarını muhatabıyla paylaşarak diğer insanların da bundan istifade etmesini arzulamaktadır. *Mesnevî*'nin yazılmasıyla ilgili rivayette Hüsameddin Çelebi'nin “Bu yolun dostlarına yadigar olmak üzere bir eser vücuda getirseniz” talebi³⁰ ve Mevlânâ'nın buna olumlu karşılık vermesi, eserin telifindeki didaktik gayeyi göstermektedir. Mevlânâ'nın da buna işaretlerle “Bizden sonra *Mesnevî* rehberlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecektir” dediği rivayet edilmektedir.³¹ Bu yüzden Mevlânâ'nın ifadeleri ile okuyucu arasında bir rehber-muhatap ilişkisi bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira bir kelime ister şifahen söylensin ister yazılsın, fiziki vasıtalarla muhataba ulaşır. Şifahî kelimeler ses dalgaları halinde, yazılı kelimeler ise ışık dalgaları halinde diğer insanlara ulaşmaktadır.³²

²⁶ *Mesnevî*, V, 1119'dan önceki başlık.

²⁷ *Mesnevî*, III, 3870.

²⁸ *Mesnevî*, IV, 3805.

²⁹ Bu konuda geniş bilgi, örnek ve değerlendirmeler için bkz. Ethem Cebecioğlu, “Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Mevlânâ Özel sayısı, Ankara 2005, ss. 29-54.

³⁰ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I-II*, çev. Tahsin Yazıcı, c. II, s. 125, krş. *Farsça Metin*, c. II, s. 739-40.

³¹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, terc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 75.

³² Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleri İle Hitabet Konuşma Sanatı*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 11.

Yazar ile okuru arasında kurulan iletişimde kelimelerin okurun zihninde arzulan tesiri uyandırabilmesi, yazar ile muhatap arasında bir denkleğin tesisine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle yazar vermek istediği mesajı kimi zaman muhatabının seviyesine inerek verir. “Allah, dinleyenlerin himmeti ölçüsünde konuşanın lisanına hikmet telkin eder” hadisine³³ sıklıkla atıfta bulunan Mevlânâ, bunun nebevî bir söz söyleme metodu olduğuna işaret eder. Üslubunun bu özelliğini;

“Bu söylediğim sözler yok mu? Senin anlayışın miktarıncadır ancak. Öldüm iyi ve doğru anlayışın hasretinden!”

ifadesiyle dile getirir.³⁴

Muhatabın seviyesinin gözetilmesi yazar ile muhatap arasındaki iletişimin tesisi için bir gereklilik iken, yazar açısından bu bir tenezzüldür. Bu hususu Mevlânâ şöyle ifade eder:

“Aşağılık kişiler, her söz söyleyeni hor hakir bir hale getirirler. Sözü yüceyse, değerliyse bile o sözün kadrini düşürürler.

Çünkü söz, dinleyene göre söylenir; terzi adamın boyuna göre kaftanı biçer.

Mademki meclisteki dinleyenler aşağılık kişiler, aşağılık söz söylemeden başka çare yok.”³⁵

Uygun muhatap bulması durumunda anlatacağı şeylerin daha farklı olabileceğini belirtir:

“Ah ne yazık! Senin (zihni) havsalan geniş olsaydı da canımdaki (gizli) gönül şerhi sana açılıp aşikar olsaydı!

(Çünkü hakîkate dair söylenen) bu sözler, ruh memesinden (akan) süttür. Onu çeken olmayınca iyi akmaz.

Dinleyen (hakîkate) susamış ve (hakîkate) talip olursa vâiz ölü bile olsa dile gelir.

Dinleyici (dinlemekten) yorulup usanmazsa konuşan dilsiz bile olsa bülbül kesilir.

Kapımdan içeri bir namahrem (hakîkate dair bu bahislere aşına olmayan birileri) girince harem halkı (gönlümdeki ilahi hakîkatler), perde arkasına gizlenir.

Zarar vermekten uzak mahrem (hakîkate teşne olan) birisi gelince de kendilerini gizleyen o mahremler (ilahi hakîkatler), yüzlerinin (güzelliğini örten) peçelerini açarlar.”³⁶

³³ Menhecü'l-Kavî, c. VI, s. 179. (Fürûzanfer'den naklen). Bkz. Bediüzzaman Fürûzanfer, *Ehâdis-i Mesnevî*, Müesseset ü İntişarât ı Emîr Kebîr, Tahran 1361, s. 198.

³⁴ *Mesnevî*, III, 2098.

³⁵ *Mesnevî*, VI, 1240-2.

³⁶ *Mesnevî*, I, 2377-82.

“Peygamber (sav) ‘Şüphe yok Allah, dinleyenlerin himmetince vaaz edenlerin diline hikmet telkin eder’ buyurdu³⁷.

Birinin sözü güzelse dinleyicidir. Öğretmenin heyecanı ve işe iyi sarılması, çocuğun tesiriyledir.

Yirmi dört şubeden çalgı çalan bir çalgıcıya, dinleyen olmadı mı çalgısı bir yük olur.

Aklına ne bir yanık ne de güzel bir nağme gelir; ne de on parmağı çalgının perdelerinde ve tellerinde oynar!

Gayb haberlerini dinleyen bir kulak olmasaydı hiçbir müjdecî gökten vahiy getirmezdi.”³⁸

1. Mevlânâ’yı Sükûta Sevk Eden Amiller

Mevlânâ, değişik vesilelerle anlayamadığından sıklıkla yakınır:

“Zaten bir kulak bulamıyorum ki o güzel göze ait bir nükte söyleyeyim!”³⁹

“O ister Arapça söylesin ister Farsça. Nerede bir kulak nerede bir akıl ki o sözleri anlasın.

Onun şarabı, her aklın harcı değil. Onun küpesi her kulağın oyuncağı değil.”⁴⁰

“Başka bir sır daha var, fakat bunu duyacak kulak nerede? O şekeri yiyecek dudu kuşu hani?

Has dudulara pek bol, pek değerli şeker var ama aşağılık dudular, o taraftan göz yummuşlar.

Yalnız sûreti derviş olan, o temizlik ve saflığı nereden tadacak. O, mânadır, faülün fâilât değil.”⁴¹

“Anlayış gözünde nem olmasaydı bu sebebi daha açık anlatırdım!”⁴²

“Senin erliğine mahrem olacak Rüstem nerede ki senin yüzlerce harmanın-
dan bir buğday tanesini söylemeye kalkayım.

Senin sırrından bir ah etmek istersem ancak Ali gibi bir kuyuya gitmeli, kuyunun içine ah etmeliyim.”⁴³

“Ne canın ne de gönlün Hakk’ın esrârını bilme coşkuluğuna takati vardır. Can u dilin dahi idrâkten aciz kaldığı bu sırrı kime söyleyeyim? Cihanda bunu duyup anlayabilecek tek bir kulak bile yok.”⁴⁴

³⁷ Hadisin izahı için bkz. A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XI*, haz. M. Tahralı vd., Kitabevi Yay., İstanbul 2004-2008.c. II, s. 136.

³⁸ *Mesnevî*, VI, 1656-9.

³⁹ *Mesnevî*, IV, 2644.

⁴⁰ *Mesnevî*, V, 1914-5.

⁴¹ *Mesnevî*, VI, 158-60.

⁴² *Mesnevî*, IV, 877.

⁴³ *Mesnevî*, VI, 2013-4.

Kendisini hakkıyla anlayabilecek muhatabın olmayışının, diline adeta düğüm vurduğunu, bahsi derinleştiremediğini, bu yüzden okuyucunun kendisini mazur görmesini ister:

“Yazıklar olsun ki yol kesiciler oturmuşlar, dilime yüzlerce düğüm vurmuşlardır!

Ayağı bağlı olan, nasıl rahvan gidebilir? Ağır bir bağdır bu... beni mazur gör!”⁴⁵

Zira bahsin derinleştiği meselelerde susmasının daha faydalı olacağını belirtir.⁴⁶

“Kendi yarimin dudağıyla birleşmiş olsaydım, söylenmesi gereken şeyleri ney gibi ben de söylerdim.

Fakat kendi dilini anlayanlardan uzak düşen kimse, yüzlerce lisan ve nağme bilse de yine dilsiz olup, susar.”⁴⁷

“Kargalar, güz mevsimi otağlarını kurdular mı, bülbüller gizlenir ve susarlar.

Çünkü gül bahçesi olmayınca, bülbül sükût eder. Güneşin batışı, uyanıklığı öldürür, uyku getirir.”⁴⁸

“(Bu sırları anlayabilecek) mahrem yok ki açıkça söyleyeyim... sükût ettim; Allah hakikate uygun olanı daha iyi bilir.”⁴⁹

“Ahmağın cevabı, mademki sükûttur... ne diye sözü uzatıp durursun?”⁵⁰

“Böyle kişilere bir şey söylenemez, ona karşı susmak daha iyidir... çünkü ahmıklara verilecek cevap sükûttur”⁵¹

“Burada artık sus, dudağın yum, bineğini bu tarafa sürme.”⁵²

Mevlânâ'nın söz söylemesine engel olan ve onu sükûta iten nedenleri şöyle sıralayabiliriz.

a) Söylenen nükteleri anlamaktan yoksun muhatabın, itikat bakımından sürçmesi endişesiyle sükût eder. Sözlerinin yanlış anlaşılıp yorumlanacağından endişe ederek bahsi keser. Aşağıya iktibas edilen bazı ifadelerinde bu endişesini şöyle dile getirmektedir:

→

⁴⁴ *Mesnevî*, I, 514.

⁴⁵ *Mesnevî*, IV, 339-40.

⁴⁶ *Mesnevî*, III, 2045.

⁴⁷ *Mesnevî*, I, 27-8.

⁴⁸ *Mesnevî*, II, 40-1.

⁴⁹ *Mesnevî*, III, 4114.

⁵⁰ *Mesnevî*, IV, 1488.

⁵¹ *Mesnevî*, IV, 3297.

⁵² *Mesnevî*, VI, 1008.

“(Bu konuyu) muhakkak açar anlatırdım, fakat fikirlerin sürçüp inkara yuvarlanmasından korkarım.

(Bu konudaki) nükteler keskin birer kılıç gibidir. Eğer kalkanın (onları anlayıp hazmedebilecek kapasiten) yoksa gerisin geriye kaç.

Kalkansız, bu elmas kadar keskin kılıcın karşısına gelme. Çünkü kılıç kesmekten ar etmez.

Ben bu sebepten kılıcı kınına koydum (Yani bu keskin nükteleri anlatmaktan vazgeçtim) ta ki ters bir okuyucu bunu okuyup da yanlış mânâ vermesin...”⁵³

“Sel akmaya başlar başlamaz önünü kes, yolunu bağla. Yoksa âlemi perişan ve harap eder, her tarafı yıkar.”⁵⁴

“Bu sözün izah ve şerh edilmesi gerekir; ancak (zihinlerin) köhne anlayışlarından korkarım.

Köhnemiş anlayışlar ve vizyonu olmayan bakışlar, (anlatılacak) fikre yüz türlü kötü hayal giydirir.

Zira herkes doğruyu işitip (anlamaya) muktedir değildir. (Hakikat) inciri her küçük kuşun lokması olabilir mi?

Hele de bu kuş ölmüş, çürümüş (bir halde), hayallere dalmış kör bir kuş olursa...”⁵⁵

“(o söz) sana söylenecek olsa, ayağın kayar.”⁵⁶

“Bunu yüz türlü açar, anlatırım ama ince sözlerden insanın akli sürçer... onun için vazgeçiyorum!”⁵⁷

“Hayallerden öyle libaslara büründün ki neredeyse kötü zanlı sofistlere karışacaksın.

sofistte zaten akıl yoktu. Bu yüzden duygudan da oldu, varlıktan da mahrum kaldı.

Kendine gel, şimdi söz çiğnemek devri. Söylersen halka rezil rüsva olursun.”⁵⁸

b) Halkın zihin havsalasının darlığı ve muhataplarının seviyesinin sığılığı nedeniyle susması:

“Ne yazık, halkın anlayış sahası pek dar; halkın havsalası yok!”⁵⁹

“Vakit dar... fakat oğul, halkın hatırı ve anlayışı da vakitten yüz kere daha dar!”⁶⁰

⁵³ *Mesnevî*, I, 690-3.

⁵⁴ *Mesnevî*, I, 1743.

⁵⁵ *Mesnevî*, I, 2761-4.

⁵⁶ *Mesnevî*, III, 1278.

⁵⁷ *Mesnevî*, IV, 902.

⁵⁸ *Mesnevî*, VI, 2184-6.

⁵⁹ *Mesnevî*, III, 13.

⁶⁰ *Mesnevî*, IV, 1487.

“Bundan öte söz inceldi. Ateşi azalt, odunu çok atma.

Atma da küçücük çömlek kaynamasın. Anlayış çömleri pek küçük ve pek yufka.”⁶¹

c) Anlatılan konuyla ilgili muhatabın tam bir zihinsel konsantrasyonunun olmayışından kaynaklanan sükût: Sûfî literatüründe *tefrikatu'l-kalp* denilen zihin parçalanmışlığına uğramış bir muhatabın, anlattığı derin bahisleri anlayamayacağını beyan eder.

“Bu sözler alelâde halkın aklına göre söylendi... geri kalanı ise gizlenmiştir!

Ey töhmetli kişi, senin akıl altının paramparça... böyle bir altına nasıl mühür ve damga vurayım?

Aklın yüzlerce mühim işe dağılmış... binlerce isteğe, mala mülke bölünmüş!

Bu parçaları âşkla bir araya toplamak gerek ki Semerkant ve Dımaşk gibi hoş bir hale gelsin!

Onları en küçük parçasına kadar toplar şüpheden arınırsan, sana padişah mührü basılabilir.”⁶²

“Kendini derle topla topluluk rahmettir; Kendini derle topla da ne varsa sana söyleyebileyim.

Çünkü söz söylemek, tasdik edilmek içindir... Allah'a şirk koşan can, doğruya inanmaz.

Feleğin abes şeylerine bölünmüş olan can, altmış sevda arasında kararsız bir hale gelmiştir.”⁶³

d) Anlatılan derin bahislerden muhatabın sıkılması nedeniyle aktarmak istediklerini anlatamadığını ifade eder.

“Yoldaş, bir müddet usanmayı bırak da o güzelin (Cemîl olan Allah'ın cemalinin) bir tek beninin vasfını sana anlatayım.”⁶⁴

“Binlerce istekli olsa bir de usanan kişi bulunsa elçi, elçilik yapmak istemez, gönlü soğur.”⁶⁵

“Dinleyen uyudu, sözü kısa kes ey hatip... su üstüne yazı yazmayı bırak gayri!

Kalk ey Belkıs, alışveriş pazarı kızıştı...şu kesatçı hasislerden kaç!”⁶⁶

e) Söylemek istediklerinin muhatabına acı gelebileceği endişesiyle anlatmak istediklerini söylemekten vazgeçer.

⁶¹ *Mesnevî*, VI, 82-3.

⁶² *Mesnevî*, IV, 3286-90.

⁶³ *Mesnevî*, IV, 3294-6.

⁶⁴ *Mesnevî*, II, 190.

⁶⁵ *Mesnevî*, III, 3604.

⁶⁶ *Mesnevî*, IV, 1094-5.

“Artık (bu kadar söz) yeter... Eğer bu sözü uzatırsam değil ciğer, mermer bile kan kesilir.

Bu (sözlerden) ciğerlerin kan kesilmemesi; (kalplerin) katılığından, gafletinden, (dünya ile sürekli) meşguliyetten ve bedbahtlıktandır.

Bir gün kan kesilir ama bu kan kesilmenin o gün faydası olmaz. Kan kesilme işe yarar kan kesil!”⁶⁷

f) Anlatacağı konuya muhalefet edeceklerini bildiği kimi muhataplarının tepkisinden çekindiğinden susar.

“Mahrem olmayanlardan çekinmeseydim vefaya ait birkaç söz söyledim.

Âlem şüpheli ve tutulacak bir yer arayıcı. Onun için bizde deriden hariç söz söyleyelim.”⁶⁸

“Dostum, her kılın dibinden bir davul sesi gelmede... Neden şimdi susuyorsun?”

Hasetçi düşman öyle bir sağır oldu ki bu kadar davul sesine karşı hani, ses nerede ki? diyor.”⁶⁹

“Kardeşlerin gönüllerinde kin olduğundan Yusuf’un kuyu dibinde kalması daha iyidir.”⁷⁰

Mevlânâ’nın sükûtuyla ilgili sayılan bu gerekçeler Mevlânâ’nın dönemindeki muhataplarından kaynaklanmaktadır. Ancak anlatılan bahsin kimi zaman yarım bırakılmasının bahisle ilgili bir müphemlik meydana getirdiği; sükûttan neşet eden bu müphemliğin de günümüz okuyucusu açısından bazı anlama sorunlarını tetiklediği söylenebilir.

g) Sözün, mânâyı ihâta ve ifade kifayetsizliğinden kaynaklanan sükût: Muhatabın anlayış yetersizliğinden kaynaklanan yukarıdaki sükût gerekçeleri yanında tasavvufî tecrübenin söz ile tam olarak aktarılamamasından kaynaklanan bahsin mahiyetiyle ilgili söz söyleme engelinden de bahsetmek gerekir. Hakikat-dil ilişkisi⁷¹ şeklinde okuyucunun karşısına çıkan bu anlama sorunu hakikat tecrübesinin dil ile tam olarak aktarılmasının imkansızlığından kaynaklanmaktadır. Yaşadığı tecrübenin hakikatini “mânâ” olarak nitelendiren Mevlânâ, diğer sûfî selefleri gibi sözün mânâyı ifade ve ihatadaki yetersizliğini sıklıkla vur-

⁶⁷ *Mesnevî*, I, 3820-2. Ciğerin kan kesilmesi mahzun ve müteessir olmaktan kinayedir. Aşırı üzüntü ve düşünceden bir hastalığa yakalananlara “Ciğeri kan kesildi” tabiri kullanılmaktadır.

⁶⁸ *Mesnevî*, V, 2141-2.

⁶⁹ *Mesnevî*, VI, 1102-3.

⁷⁰ *Mesnevî*, VI, 2015.

⁷¹ Genel olarak sûfîlerin özel olarak da İbnü’l Arabî’nin ifadelerinin hakikat-dil ilişkisi bağlamında değerlendirilişine ilişkin geniş bilgi için şu çalışmaya bkz. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’de Ma’rifetin İfadesi*, İnsan yay., 2007.

gular.⁷² Rabbanî tecelliye dayanan manevi tecrübenin ifadelerle sınırlandırılmamasının Mevlânâ'ya göre temel nedeni; mânâyı doğuran hâlin müşâhedeye; anlamının ve sözün ise kulağa hitap etmesidir. Buna işaretle şöyle der:

“Gözün bir an içinde gördüğünü dil, yıllarca söylese anlatamaz. Kulak, idrâkin bir ân içinde gördüğü şeyleri, yıllarca dinlese bitmez. Mademki bunun sonu yok, hadi, var, yine o hamdinde âciz olduğum şeyi anlat!”⁷³

“Görüşünde şek ve şüpheden beri olan göz ile lisan arasında yüz binlerce senelik yol var desem yine de az söylemiş olurum!”⁷⁴

Binaenaleyh eserlerindeki ifadeler, sınırsız bir deryanın katresi gibidirler. Mevlânâ, buna işaretle şöyle der:

“Ormanlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa yine Mesnevî'nin biteceğini umma.”⁷⁵

“Bu sözü kıyamete kadar söylesem, bu bahsi kıyamete kadar uzatsam bitmez... yüzlerce kıyamet kopar, geçer de yine bu bahis tamamlanmaz.”⁷⁶

“Bunu şerh ve izah etmeye kalkışsam Mesnevî seksen cilt de olsa sonu, nihayeti gelmez.”⁷⁷

Bu yüzden okuyucu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, gazel ve rubailerini okurken mânânın dil ile tam olarak anlatılamamasından kaynaklanan bir anlama sorunu ile karşı karşıya olduğunu sıklıkla hissetmektedir.⁷⁸ “Marifeti hasıl olanın dili sükût eder” sûfî özdeyişinde belirtildiği gibi tasavvufi tecrübeye ilişkin zirve deneyimler ile sükût arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Aynı özdeyişe atıfta bulunan Mevlânâ, bu zorunluluktan dolayı kimi meselelerde sükûtunun daha faydalı olacağını şöyle beyan etmektedir:

“Hakk'ın sırlarını her kime öğrettilerse, onun ağzını diktiler, mühürlediler!”⁷⁹

“Bu bahisler buraya kadar söylenebilir. Bundan sonra ne zuhura gelirse gizlenmesi gerektir.

Söylersen de faydasız. Yüz binlerce cehdetsen de anlatmaya çalışsan yine açığa çıkmaz.

⁷² Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil, Mevlânâ Örneği*, İnsan Yay., İstanbul 2002, ss. 123-138.

⁷³ *Mesnevî*, III, 1994-6.

⁷⁴ *Mesnevî*, IV, 513.

⁷⁵ *Mesnevî*, VI, 2248.

⁷⁶ *Mesnevî*, III, 3601.

⁷⁷ *Mesnevî*, III, 4441.

⁷⁸ Bu konuda ayrıca bkz. Tofiq H. Sobhani, “Mesnevî’de Söz Söyleme Engelleri”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Kültür Bak., Ankara 2000, ss. 137-142.

⁷⁹ *Mesnevî*, V, 2240.

At ve üzenği, deniz kıyısına kadar gider. Ondan sonra sana tahtadan bir at gerek.”⁸⁰

“Sükût denizdir, söylemek ırmağa benzer... deniz seni aramada, sen ırmağı arama!

Denizin işaretlerinden baş çevirme... sözü bitir doğrusunu Allah daha iyi bilir!”⁸¹

Hakîkate ilişkin mânânın belli bir merhaleden sonrasını anlatmaya kalkışmak Mevlânâ’ya göre bir yönüyle muhal diğer yönüyle de gereksizdir. Bu yüzden der ki;

“Söz, bu halin övüşüne gelince kalem de kırıldı, kâğıt da yırtıldı.

Hiç deniz, bir kaba sığar mı? Aslanı bir kuzu kapıp götürebilir mi?”⁸²

“Eğer bundan ötesini anlatmaya kalkışırsam ahmaklık etmiş olurum. Çünkü bunu açmak, bunu anlatmak, anlayışın ötesindedir.

(Farzı muhal) eğer söyleyecek olsam akıllar kopar; yazmaya kalkışsam birçok kalemler kırılır!”⁸³

Bu noktada zihne şöyle bir soru gelmektedir. Anlaşılamamaktan bu kadar şikâyet eden, sözün mânâyı ifade edemeyeceğini belirten bir düşünür olmasına rağmen Mevlânâ nasıl oluyor da eserleriyle Fars edebiyatının en velut müelliflerinden biri haline gelebiliyor? Anlaşılma engellerine rağmen bu meselelerden bahsedişinin nedenine ilişkin cevabı yine Mevlânâ’nın kendisi vermektedir.

2. Anlaşılma Endişesi Taşmasına Rağmen Söz Söyleme Gerekçeleri

Yaşanılan *hakikat* deneyimi tümüyle anlatılamaz olsa da Mevlânâ’ya göre bu hususta tümüyle sükût edip hiçbir şeyin anlatılmaması çıkar yol değildir. Çünkü yaşadığı değerli tecrübeyi diğer insanlarla paylaşmanın bir erdem olduğuna, bunun yolunun da söz ve anlatım olduğuna kanidir ve bu erdemi yerine getirme ihtiyakı içindedir. Bu yüzden tümüyle anlatılamaz olsa da en azından diğer insanları ondan haberdar etmek maksadıyla *hakikate* dair bir anlatıdan yanadır. Sözleri, bölgenin kendisi değildir ancak anlayabilenler için birer harita ve kılavuzdur. Mevlânâ bu hususu şöyle îzah eder:

“Eğer sadece manevi beyan kafi gelseydi âlem halkı, tamamı ile işten güçten kesilir, âlemin nizamı bozulurdu.”⁸⁴

“Gerçi bu akıl, anlatmada aciz oldu ama yine de acizcesine anlatması gerek.

Çünkü hepsi anlaşılmayan bir şey bilin ki tümüyle de atıvermez.

Bulutunun tufanını içmezsen su içmeyi nasıl terk edersin?

⁸⁰ *Mesnevî*, VI, 4620-2.

⁸¹ *Mesnevî*, IV, 2062-3.

⁸² *Mesnevî*, V, 4195-6.

⁸³ *Mesnevî*, II, 1755-6.

⁸⁴ *Mesnevî*, I, 2624.

Sırrı atıp ortaya koyamazsan kabuklarını anlat, onunla anlayışları tazele!
Sözler sana göre kabuklardan ibarettir ama başka anlayışlara göre tamamıyla içtir.”⁸⁵

Mevlânâ'yı söz söylemeye sevk eden diğer bir gerekçe şudur: Sözlerinin tebliğ ve irşad gayesiyle söylendiğini bu yüzden muhataplarının kabul veya reddinden ziyade kendi vazifesiyle ilgilendiğini belirten⁸⁶ Mevlânâ, bu hususu davet ve tebliğ görevini uzun süre ifâ etmesine rağmen toplumundan çok az kişinin kendisine inandığı Nuh Peygamber örneği üzerinden şöyle izah eder:

“Sır, ancak sırrı bilenle eşittir. Sır, onu inkâr eden kişinin kulağına söylenmez.

Fakat Allah'tan davet etme emri gelince artık halkın kabul edip etmemesiyle ne işimiz var?

Nuh, tam dokuz yüz yıl kavmini davet edip durdu. Her an da kavminin inkârı arttı.

Fakat söylemeden vazgeçti mi? Hiç sükût mağarasına çekilmeye kalkıştı mı?

Köpeklerin havlaması ile kervan, hiç yolundan kalır mı?

Ay ışığı olan gecede dolunay, köpeklerin havlaması ile yürüyüşünü ağırlaştırır mı, dedi.

Ay, ışığını saçar, köpek de havlar durur. Herkes, yaratılışına göre bir hizmette bulunur.”⁸⁷

“Müşteri, gevşek ve soğuk bile olsa yine sen onu çağır. Çünkü böyle emredilmiştir.

Doğan kuşunu uçur, ruh güvercinini tut. Dâvet yolunda Nuh'un yolunda yürü.

Allah için hizmette bulun. Halkın kabul etmesiyle, ret etmesiyle ne işin var senin.”⁸⁸

Bazıları tarafından anlaşılma(ma)sı istenmese de Nuh Peygamber gibi söz söylemekten vazgeçmeyeceğini ifade eder:

“Ne babası, Kenan'a öğüt vermeden usandı, ne o kötü oğlun kulağına babasının bir sözü girdi!”⁸⁹

Kendisini bir Ramazan davulcusuna benzeten Mevlânâ, davetine beklediği karşılığı temelde insanlardan değil Allah'tan umduğunu, söyledikleriyle de Allah'ın emrini ifa ettiğini belirtmektedir:

⁸⁵ *Mesnevî*, V, 16-20.

⁸⁶ *Mesnevî*, 2929-32.

⁸⁷ *Mesnevî*, VI, 8-14.

⁸⁸ *Mesnevî*, VI, 843-5.

⁸⁹ *Mesnevî*, III, 1329.

“Hacca gidenler, neden bir ses duymadan “Lebbeyk” deyip duruyoruz derler mi?”

Hakikatte onlara şu “Lebbeyk” demeyi nasip ediş, her lâhza tek Allah’tan gelen bir sestir.

Ben de koku aldım, biliyorum bu köşk, bu konak, can meclisinin kurulduğu yerdir, toprağı da kimyadır.

Hafif ve tiz nağmelerle bakırımı ebediyen onun kimyasına vurup duracağım.

Nihayet bu sahur davulum, denizleri coşturacak, inciler saçacak, ihسانlarda bulunacak.

.....

Ben de suçları affedip örten Allah için bu kapıdan sahur davulu çalışıyorum, benim de ümidim onda.

Parasını almak için müşteri mi istiyorsun? Gönül! Allah’tan daha iyi müşteri nerede var?”⁹⁰

Söz söylemesinin diğer bir gerekçesi, muhatap ve okuyucusuna duyduğu şefkattir. Tecrübe ettiği ilahi güzelliklerden diğer insanları da haberdar etme iştiyakının bir göstergesi olan ifade ve öğütlerini, müşfik bir annenin çocuğuna şefkati nedeniyle göğsünden akan süte benzeten⁹¹ Mevlânâ, bunun gerekçesini şöyle ifade eder:

“(O söz) sana söylenecek olsa, ayağın kayar; şayet onun hakkında sana hiçbir şey söylenmezse de yazık olur sana.”⁹²

İlhamdan kaynaklanan veçhesi itibariyle sözlerinin Cenabı Hakk’ın bir lütfu olduğunu, yağmur gibi Hakk’ın bu rahmetinden kimsenin mahrum bırakılmak istenmediğini belirtir.⁹³ Yine bu gerekçeye işaretle bir başka yerde şöyle der:

“Ey gönül, bunca rağbetsizliğe rağmen sen yine de padişahın sadakasını saç, esirgeme!

Ey gökyüzünün elçisi, sen usananlara bakma, atını sıçratadır, oynatadır!”⁹⁴

Bazı sözlerinin de yaşadığı hâlin meydana getirdiği manevi sarhoşluk nedeniyle iradesi dışında ifadeye döküldüğünü beyan eder.⁹⁵

⁹⁰ *Mesnevî*, VI, 870-9.

⁹¹ *Mesnevî*, I, 2548.

⁹² *Mesnevî*, III, 1278.

⁹³ Bkz. *Mesnevî*, IV, 1489.

⁹⁴ *Mesnevî*, III, 3611-2.

⁹⁵ *Mesnevî*, IV, 3297-9.

Mevlânâ'ya göre sözün diğer bir faydası şudur. Sözlerindeki maksadı anlamayan birinin bu anlayışsızlığı ilânihaye sürmeyebilir. Muhatap, anlayamadıklarını günün birinde anlayabilecek kıvama gelebileceğinden, yahut ifadelerin onları anlayabilecek birilerine ulaşma ihtimali bulunduğundan, söyleyip anlatmada yarar mülâhaza etmektedir.⁹⁶ Zira ehli için değerli sırlar içeren bu sözler, onları anlayabilecek tek bir kişi çıksa dahi yine de söylenmelidir.⁹⁷

II. ANLATIMDA BAŞVURULAN YÖNTEM VE USULDEN KAYNAKLANAN ANLAŞILMA SORUNLARI

Tümüyle anlatılamaz olsa da hakikat tecrübesi Mevlânâ'ya göre madem bir şekilde anlatılmalıdır. O halde “insanların geneli tarafından yaşanmamış bir tecrübeyi onlara anlatırken nasıl bir yol ve metot izlenmelidir?” sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bir ifade veya söz, muhatap veya okurun zihnindeki kavramları harekete geçirmediği okuyucu üzerinde istenen tesiri uyandıramadığından maksadına erişmiş sayılmaz.⁹⁸ Bu yüzden bir yazar, okur ve muhatabının zihnindeki kavramları kendi zihnindeki kavram ve olaylar gibi sunar. Bu kavram ve sembollerden hareketle kendi zihnindeki kavramlarla ilişki kurar. Bu sayede muhatabı ile güçlü bir iletişim kurma yanında vermek istediği mesajı da daha anlaşılır ve tesirli kılmış olur.

A. SEMBOLİK DİL KULLANIMININ ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR

Kitle psikolojisi uzmanları sıradan bir topluluğun ortalama zeka seviyesinin 12 yaşındaki bir çocuğun IQ'sü düzeyinde olduğunu söylemektedirler. Muhataplarınca anlaşılabilme amacının tahakkuku için okuyucunun algı düzeyine ait araçların kullanılması zarureti Mevlânâ'yı, anlatacağı konuları herkesin hisse çıkarabileceği misâller ve hikâyeler ile aktarma yoluna sevk eder. Mevlânâ'nın eserlerine ilişkin bazı anlama sorunlarının tetikleyicisi olan sembolik dil kullanımı da işte bu noktadan itibaren devreye girmektedir. Sembolik dil kullanımı, didaktik gaye için bir açıdan zaruridir. Zira Mevlânâ'ya göre konuşmacı yüz dil bilse dahi onu dinleyen sadece bir dil biliyorsa, hatip dinleyenine sadece anladığı dil ile hitap edebilir. Yine bir baba, aklıyla dünyayı idare etse bile küçük çocuğuyla konuşurken çocuğun diliyle ona hitap eder. Çünkü cahile bir şeyler öğretmek için öğretmen, kendi dilini terk edip öğrencinin seviyesine inmelidir.⁹⁹ Anlaşılabilmek için muhatap ve okuyucunun algı düzeyine ait araçları kullanmanın zaruretini Mevlânâ şöyle ifade eder:

⁹⁶ *Mesnevî*, IV, 2025-8.

⁹⁷ *Mesnevî*, III, 3200-2.

⁹⁸ Muallimoğlu, *Hitabet*, ss. 11-2.

⁹⁹ *Mesnevî*, II, 3314-9.

“İşim çocuğa düştü., gayri çocukların ağzını kullanmam lâzım!

Mektebe git de sana kuş alayım yahut kuru üzüm, ceviz ve fıstık getireyim diyeyim!”¹⁰⁰

“Bu sözler alelâde halkın aklına göre söylendi... geri kalanı ise gizlenmiştir!”

101

Temelde bu talim gerekçesine binaen Mevlânâ, özellikle *Mesnevî*'de mecaz, istiâre, teşbîh, kıyas, mesel, sembolik imgelem gibi birçok edebi söz sanatını kullanmakta; mesajını çoğunlukla hikâyelerdeki metaforik anlatımla okuyucuya sunmaktadır. Bu gerekçe ile *Mesnevî*'nin bir anlam sarmalı üzere telif edildiğini şöyle beyan eder:

“Öyle bir anlat ki duyunca fazilet sahibi de kabul etsin, hiç bir şeyden anlamayan adam da.

Herkesin aklının erip, fikrinin anlayacağı bir tarzda anlat.

Söz söyleyen kemal sahibi olursa, söz sofrasını yaydı mı sofrası, her türden yemekle dolu olur

Ki hiçbir konuk mahrum kalmasın; her biri kendisine uygun gıdasını bulup alsın.

Kur'an gibi ki o, mânâda yedi kattır (yedi farklı anlam sarmalından oluşmaktadır); havassın da avamın da ondan doyduğu, beslendiği kendilerine uygun bir gıdaları bulunmaktadır.”¹⁰²

“Bu misâl getirme, söz arasında bir vasıtaadır. Herkesin anlaması için vasıta şarttır.

Bir delile bağlanmadan kurtulmuş olandan başka kim ateşe vasıtasız girebilirç?”¹⁰³

Mevlânâ'nın anlayışı kolaylaştırmak amacıyla birer vasıta olarak başvurduğu sembolik dil, kimi zaman bir anlama sorununa dönüşebilmekte; okuyucu hikâyeye, misâl ve teşbihlerin zâhirinde kalarak asıl mesaja nüfuz edemez hale gelmektedir. Bu yüzden verdiği misâl ve kullandığı teşbihlerin anlatmak istediği şey ile bütünüyle özdeş olmadığını¹⁰⁴ sıklıkla vurgulamak zorunda kalmaktadır. Mevlânâ'nın bu yöndeki bazı ifadeleri şöyledir:

“(Tasvir için) verilen bu şey bir örnek, bir misâldir onun misli değil. Bu örneği de donmuş kalmış akıl, bunu anlasın diye getirirler.”¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Mesnevî*, IV, 2577-8.

¹⁰¹ *Mesnevî*, IV, 3286.

¹⁰² *Mesnevî*, III, 1893-7.

¹⁰³ *Mesnevî*, V, 228-9.

¹⁰⁴ Örneğin bkz. *Mesnevî*, I, 504.

¹⁰⁵ *Mesnevî*, VI, 118.

“Ey delil isteyen, bu misâl (anlatılmak istenenin esasına) yakışır bir örnek değil, ama anlayışı az olan için ancak bu örneği bulabildim.”¹⁰⁶

“Kemal vasıflarının mahiyetleri, yalnız eser ve misâllerleriyle bilinir. Bundan başka bir tarzda (onları) kimse bilemez.

Çocuk çiftleşmenin mahiyetini bilemez. (Bunu çocuğa ancak) ‘O şey, (bil-diğin) helva yok mu? İşte onun gibi lezzetlidir’ dersin (biraz kavratılabilirsin).

Fakat ey taklide yapışmış adam, çiftleşmedeki lezzet, helvadaki lezzete benzer mi? O nerede, bu nerede?

Fakat sen çocuk gibi olduğun için o akıllı adam da sana (onun) tatlılığına nispetle o misâli getirdi.

Çocuk çiftleşmenin mahiyetini bizzat tecrübe ederek/ayn-ı hal ile bilemez-se de misâlle bir yönünü anlayabilirdi diye o teşbih yapılmıştır.

O halde (ey çocuk tabiatlı olup henüz kemale ermemiş kişi!) bu misâlden sonra ben, bunu biliyorum desen yanlış olmaz, doğrudur; fakat bilmiyorum dersin de sözün yine yalan olmaz.”¹⁰⁷

Okuyucunun verilen misâlleri yanlış ve yüzeysel algılamasına ilişkin ortaya çıkan müşküle işaret eden Mevlânâ, bunu okuyucuya izah etmenin yolunun da yine okuyucunun bildiği bir alandan misâl vermekten geçtiğini belirtir:

“Bu sözden farklar, müşküller ortaya çıkar; çünkü bu iş hakikatte buna benzemez ki; bu bir misâldir.

(Nasıl “Sen aslansın” denildiğinde) aslanla cesur ve yiğit bir insan arasında sonsuz farklar vardır.

Fakat ey (aradaki nisbeti) iyi gören kişi! Misâldeki aslanla yiğidin canını tehlikeye atmadaki cesaretine ve canıyla oynamasındaki birlik ve benzerliğe bak.

O yiğit kimse cesaretle aslanın misâli olur; fakat her bakımdan aslanın aynısı ve misli değildir.

Bu dünyada (bile) her bakımdan birbirinin aynı olan iki nakış ve sûret yoktur ki ben sana tam olarak mislini (temsil eden bir misâl) göstereyim.

(Bu nedenle bari) akli, (içine düştüğü) şaşkınlıktan bir miktar kurtarmak için yine nakış bir misâle el atayım.”¹⁰⁸

Kullanılan sembolik dil nedeniyle okuyucunun *Mesnevî*'deki sûret-mânâ ayırımına dikkat etmesi gereğine işaret eden Mevlânâ, anlama faaliyetinde bulunan okuyucuya teşbih ve misâllerin zâhirindeki sûretten öteye geçip mânâyâ nüfuz etmeye çalışmasını tavsiye eder:

¹⁰⁶ *Mesnevî*, VI, 3719.

¹⁰⁷ *Mesnevî*, III, 3636-41.

¹⁰⁸ *Mesnevî*, IV, 419-24.

“Söylenenler, hikâyenin sûretinden ibarettir, sûreti anlayabileceklerin anlayışına, onların tasavvur aynalarına göre söylenmiştir. Bu hikâyenin hakikatindeki mukaddesliğe iner de söz söylemeye kalkışırsam utancımdan baş da kaybolur, sakal da, kalem de. Akıllı olana bir işaret yeter.”¹⁰⁹

“... Ey aciz! Sen kıssadan hisse almaya bak!

Hikâyeleri duyup ‘Nakış’ kelimesine ‘Ş’ harfinin eklendiği gibi o kıssaların sûretine bağlanan, dış yüzüne kapılan kişiye benzeme.”¹¹⁰

Ey birader; hikâye bir ölçek gibidir, mânâ onun içindeki taneye benzer.

Akıllı kimse mânâ tanesini alır, ölçek nerededir, hangi haldedir, ona bakmaz.”¹¹¹

“O, mânâdır, faülün fâilât değil.”¹¹²

“Âşıkların tevazuundan bir koku alâsın diye toprağı mütevacı kıldım, ayaklar altına serdim.

Bir dervişin aşk ile nasıl değişeceğini anlaman için toprağın yeşerip canlanmasını örnek verdim.

Şu yerinden kıvıldamayan dağlar da sana âşıkların sebâtını söyler dedim.

Ancak oğul, o (âşıkın hâli) mânâdır, bunlar sûret. Fakat anlayışa yaklaştırmak için bu misâller lâzım.

Kederi, dikene benzetirler. Dikenin kendisi değildir, bu benzetiş, ancak uyandırmak ve anlatmak içindir.

Katı gönüle taş derler. Gönülün taşla münasebeti yoktur, fakat bir örnektir verirler işte.

Gerçekte onun tıpkısı olmaz. Fakat öyle değildir de deme; ayıbı teşbihe ve anlatışa ver.”¹¹³

Mesnevî’de hikâye ve teşbihler yer almasına rağmen maksat hikâye anlatmak değildir. *Mesnevî’nin* mânâsına vakıf olamayıp onu hikâye ve masallardan ibaret görenleri Mevlânâ, Kur’an’a bakıp da onda öncekilerin efsanelerinden başka bir şey göremeyen inkarcılara benzetir.¹¹⁴ Bu yönüyle *Mesnevî’yi* bir ipe benzeten Mevlânâ, muhatabının bu ip ile kuyudan çıkabileceği gibi kuyunun derinliklerine de inebileceğini; bunda ipin değil onu maksadı doğrultusunda kullananın sorumlu olduğunu belirtir.¹¹⁵ Hikâye ve misâllerin sûretinde kalınmasının okuyucuyu asıl mesajdan uzaklaştıracağını ifade eder:

¹⁰⁹ *Mesnevî*, V, 1891’den sonraki başlık.

¹¹⁰ *Mesnevî*, II, 3615-6.

¹¹¹ *Mesnevî*, II, 3622-3.

¹¹² *Mesnevî*, VI, 160.

¹¹³ *Mesnevî*, V, 2742-8.

¹¹⁴ *Mesnevî*, III, 1149-50.

¹¹⁵ *Mesnevî*, III, 4208-11.

“Sen sûrete kapılmış yolunu yitirmişsin. (Sûrete bakıp) mânâyı elden bıraktığın için onu bulamıyorsun.”¹¹⁶

“Mâna denizine susamışsan Mesnevî adasından o denize bir ark aç.”¹¹⁷

“Söz, bil ki şu bedene benzer, mânâsı da içindeki candır.

Baş gözü, daima bedeni görür, can gözü ise, hünerli canı.

Mesnevî'nin sözlerindeki sûret de sûrete kapılanı azdırır, yolunu kaybetti-rir, mânâya bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur.

Allah da ‘Bu Kur’an, gönüllerine göre bazılarına doğru yolu gösterir, bazı-larının da yolunu azıtır’ buyurmuştur.”¹¹⁸

Vermek istediği mesaj ve anlatmak istediği konular yerine muhataplarının anlatılan hikâyenin zâhirindeki olay örgüsünü merak edişleri nedeniyle kimi za-man mesajlarını veremediğini, bu yüzden hikâyenin içyüzünün kapalı kaldığını belirtir.¹¹⁹ Bu şikâyetini bir başlık halinde ayrıca zikreder.¹²⁰ Anlatılan bahislerin mânâsını bırakıp hikâyenin zâhirine meraklanan muhatabını, çocuksu arzular peşinde olmasından dolayı kınayarak şöyle uyarır:

“Ne vakte kadar çocuklar gibi ceviz ve kuru üzümüne takılıp kalacaksın?

Oğul, bizim cismimiz cevizle üzümdür. Eğer sen er isen bu ikisinden de geç!

Eğer sen geçmezsen Allah'ın lütfu ve keremi seni dokuz kat gökten geçirir.

Şimdi hikâyenin zâhirini dinle, fakat taneyi samandan ayır ha!”¹²¹

“(O söz) sana sûret içinde (somut) bir misâlde söylenecek olsa, ey delikanlı, hemencecik o (misâldeki) sûrete yapışır (o sûreti hakikat sanırsın)!

Ayağın yok ki bir yerden bir yere gidebilesin, yahut çalışıp çabalayıp ayağın bu balçıktan kurtarasın.”¹²²

“Dinleyen, gaflet uykusunda olmasaydı, can kulağı açık bulunsaydı sözde kıyas perdesini yırtardın ya!”¹²³

Bir çocuğun oyun ile gerçek hayata alıştırılması gibi Mevlânâ da hikâye ve misâllerle okuyucusunu anlatmak istediği derin mevzulara alıştırdığını beyan eder:

“Denizden dön, yüzünü karaya çevir. Oyundan oyuncaktan bahset, çocuğa bu daha iyi!

¹¹⁶ *Mesnevî*, II, 3670.

¹¹⁷ *Mesnevî*, VI, 67.

¹¹⁸ *Mesnevî*, VI, 653-6.

¹¹⁹ *Mesnevî*, II, 196-8.

¹²⁰ Bkz. *Mesnevî*, II, 193'ten sonraki başlık.

¹²¹ *Mesnevî*, II, 199-202.

¹²² *Mesnevî*, III, 1279-80.

¹²³ *Mesnevî*, IV, 559.

Çocukluğunda oyunla oynarsa da yavaş yavaş akıl denizine âşına olur, o denize dalar, yüzer.

Çocuk, oyunla akıllanır, oynaya oynaya akli başına gelir onun. Oyun, görünüşte akla uymaz ama iş böyledir işte”¹²⁴

Hikâye ve misâllerle örülü sembolik dil kullanımı herkesin bir şekilde istifadesine dönük didaktik gaye yanında şu amacı da gütmektedir. Mevlânâ, diğer sûfî selefleri gibi kuş dili (mantıku't-tayr) dediği bu imgesel dil aracılığıyla sûfîlerin kendi aralarında ehli olmayana kapalı bir iletişim vasıtası geliştirdiklerini belirtir.¹²⁵ Bu sayede kendi aralarında rahatça haberleşip mahrem saydıkları sırlarını da yabancılardan koruyabilmektedirler.¹²⁶

III. MEVZU' VE YAZARDAN KAYNAKLANAN ANLAŞILMA SORUNLARI

A. BAZI İFADELERİN İLHAMA DAYALI OLUŞU

Mevlânâ'nın eserlerindeki ifadeler temelde yaşanan manevi tecrübenin dil ile ifade edilebilen kısımlarına karşılık gelmektedir. Eserlerindeki ana temâ, bir ârifin “Mutlak Hakikat” ile diyalogudur. Söz, lafız ve kavram gibi dilin her türlü ifade formunun üzerinde tecrübe düzeyinde gerçekleşen ve Mevlânâ'nın gönlünde vuku bulan Rabbanî tecelliler esnasında Mevlânâ'nın da pasif bir dinginlik halinde olduğu söylenebilir. Yaşadığı hâlin zihninde bıraktığı tesiri sonraki aşamada insanî düzleme tercüme etmek isteyen ârif zat, bu tesirin insani düzlemdeki düşünce formuna yansıyabilenlerini, insanlarla paylaşabilmek ve yaşadığı hâlin lezzetinden onları da haberdar edebilmek için dile ve söze ait kalıplara başvurur. Şiir söyler, eserler telif eder.

Binâenaleyh Mevlânâ ve diğer âriflerin eserlerindeki kimi ifadeleri, Rabbanî bir *vârid* neticesinde meydana gelmeleri bakımından *vâridin* önce zihne oradan da ifadeye aktarılan ikinci bir tercümesi gibi düşünmek mümkündür. Buna işaretle Mevlânâ, *Mesnevî*'nin başlangıç beyitlerinde “Herkes kendi zannınca benim dostum oldu ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.”¹²⁷ der. Bu yüzden okuyucu, Fars edebiyatının velut müelliflerinden biri olan Mevlânâ'nın ifadelerinin, tecrübe aysberginin görünen kısmı olduğunu unutmamalıdır.

Mevlânâ, eserlerine yansıyanların gönül boyutunda yaşadığı Rabbânî diyalogun ilhama dayalı bir neticesi olduğunu değişik vesilelerle ifade eder. Bu ifadelerin bir kaçış şöyledir:

¹²⁴ *Mesnevî*, VI, 2253-5.

¹²⁵ *Mesnevî*, II, 3779.

¹²⁶ *Mesnevî*, VI, 4009-12.

¹²⁷ *Mesnevî*, I, 6. Aslı ve çeviri Farsça Türkçe çevirilerde şu tercümelerden istifade edilmiştir. Veled, Nahifi, Can, Adnan.

“Sözü, sır köşkünün kapısının sesi bil. Bu ses kapının açılmasından mı geliyor kapının kapanmasından mı? Buna dikkat et.

Kapı sesi duyulur kapı ise görünmez. Bu sesi duyarsınız ancak kapıyı görmezsiniz.”¹²⁸

“Eğer (gayb âleminin birbiri ardınca gelen) tazyik ve zuhuratı olmasaydı, cüz’i akıl, akl-ı küllîden bahse kalkışmazdı...

Fakat birbiri ardınca gelen tazyik ve zuhurat sebebiyle o (mânâ) deryasının dalgaları buraya (cüz’i akla/insan bilincine) ulaşır.”¹²⁹

“Birinin gıdası, nur-ı Celâl olursa artık nasıl olur da o adamın dudağından sihr-i helâl doğmaz?

Gıdası, arı gibi vahiy olan kişinin gönlü, nasıl olur da balla dolu bulunmaz?”¹³⁰

“İşi bilene göre bu (söylediklerim) hikâye değildir; kendi hâlimin vasfı ve sadık sevgilinin huzurudur”¹³¹

İfadelerinden sözlerinin salt beşeri düzlemle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Yine bu meyanda olmak üzere kendisini söyleten ilahi tecellinin kimi zaman söz söylemesine mani olduğunu,¹³² yediği maddî gıdaların bazen manevi feyzine engel olduğunu belirtir.¹³³ Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) Mevlânâ'yı tasvir için söylediği meşhur “*Peygamber değildir ancak kitabı vardır*” ifadesi de Mevlânâ'nın eserlerindeki ilham boyutuna işaretle söylenmiştir.

Ârif bir zatın istifade edebilecekler için tebliğ ve irşât gayesiyle söz ile dışarı vurduğu gönül diyalogu, söze dökülme de asıl mecrası olan gönülde devam etmektedir. Mevlânâ bu hususu değirmen ve nehir suyu teşbihiyle şöyle ifade eder:

“Değirmene ihtiyacınız kalmadığı için değirmenci, suyu nehrin yatağına akıttı.

(Çünkü) söz söyleme kudreti, öğretmek için ağza gelir; yoksa o sözün ayrı bir mecrası vardır.

Sessizce ve akışı tekerrür etmeksizin, akan bir damlası bir daha akmaksızın ta altından nehirler akan (cennetteki) gül bahçelerine kadar akıp gider.”¹³⁴

Ârifin asıl arzuladığı diyalogun da bu olduğunu beyan eder:

¹²⁸ *Mesnevî*, VI, 3482-3.

¹²⁹ *Mesnevî*, I, 2214-5.

¹³⁰ *Mesnevî*, VI, 2925-6.

¹³¹ *Mesnevî*, III, 1149.

¹³² Bkz. *Mesnevî*, III, 3719; IV, 2061.

¹³³ Bkz. *Mesnevî*, I, 3990-1; III, 2513-4.

¹³⁴ *Mesnevî*, I, 3089-91.

“İlahî, kelamın harfsiz ve sessiz zuhur ettiği o makamı, canımıza sen göster.”¹³⁵

Sözlerinin, gönlündeki ilahî sırdan kaynaklandığına dikkat çeken ve söz ile gönül sırları arasındaki yakın ilişkiye; “Benim esrarım feryadımdan uzak değildir, ancak (her) gözde ve kulakta (o sırrı görüp duyabilecek) o nur yok”¹³⁶ beytiyle işaret eden Mevlânâ, diğer bir açıdan sözün bu sırra ilişkin mânâyı yüklenmedeki takatsizliğine de bazı ifadelerinde şöyle işaret eder:

“Söz, gerçi bir bakımdan mânâyı açar ama on bakımdan da örter, gizler!”¹³⁷

“Söz yuva gibidir, mânâ kuş gibi...”¹³⁸

“Bu (ilahi) nefha, o soluk değildir ki söze sığsın, anlatılabilsin.”¹³⁹

“Allah sanatları söylenebilmekten söze gelmekten çok üstündür.”¹⁴⁰

“Bu söz dardır, derecesi pek aşağıdır. Yoksa bayağı bir şeyin hasın hası ile ne münasebeti var?”¹⁴¹

“Bu söz, hadde hesaba sığmaz...”¹⁴²

Manevi tecrübeye dayanan kimi ifadelerin ilham boyutundan sarfı nazar edilerek seküler ve rasyonel birer metin gibi değerlendirilmesi, okuyucunun bu ifadeleri anlamasını güçleştirmektedir.

B. ŞATAHAT TÜRÜ İBARELERİ ANLAMA SORUNU

Yaşadığı eşsiz ve sonsuz tecrübeyi dilin sınırlı kalıpları içinde ifadeye çalışan Mevlânâ'nın söz vasıtasına başvurması durumunda anlama sorununa kaynaklık eden bazı ibareler ortaya çıkmaktadır. Tasavvuf literatüründe şatahât denilen bu ibareleri; bir sûfî, *hakikat* deneyiminin söze dökülemeyen kısmını ifade etmeye çalışırsa ne olur? sorusunun cevabı gibi görmek mümkündür. Zâhiren paradoksal görünmelerine rağmen sûfîyâne derin anlamlar taşıyan şatahât ifadeleri yaşanan tecrübeden kaynaklanmaktadır. Tecrübesi ile dilin sınırlılığı, sûfîyi bu tür bir paradoksa sürüklemektedir. Diğer bir ifadeyle tecrübesinin tanımlanamayan yönünü aktarmak isteyen sûfinin bundan başka bir seçeneğinin olmadığı da söylenebilir.

Mevlânâ, ârif bir zatın lisanından zuhur eden şatahat nevinden paradoksal ifadeleri, değişik teşbihlerle sevgilinin ağzından çıkan cilveli azara, ekmek şeklindeki şekere, put şekli verilmiş altına benzetir. Okuyucunun bu tür ifadelerin

¹³⁵ *Mesnevî*, I, 3092.

¹³⁶ *Mesnevî*, I, 7.

¹³⁷ *Mesnevî*, IV, 2973.

¹³⁸ *Mesnevî*, II, 3292.

¹³⁹ *Mesnevî*, V, 3635.

¹⁴⁰ *Mesnevî*, VI, 27.

¹⁴¹ *Mesnevî*, IV, 3732.

¹⁴² *Mesnevî*, VI, 1555.

zâhirine bakıp saçma kabul ederek terk etmesi yerine mânâsına bakıp anlamaya çalışmasını daha kazanımlı bir metot olarak görür. Söz düzeyinde sonradan kazandıkları paradoksal görüntü nedeniyle okuyucudan bu sözlerin derunî anlamından yüz çevirmemesini ister.¹⁴³

HER OKURUN ANCAK İHTİYACI OLANI GÖREBİLECEĞİ GERÇEĞİ

Soyut mânâlardan bahseden bir düşünür olmasına rağmen Mevlânâ'nın hayata ilişkin gerçeklerden kopuk, fantastik bir sūfî olduğu söylenemez. Okuyucu, Mevlânâ'nın anlattığı bahislerde adeta ayağının fiziksel âlemden kesildiğini hisseder; ancak bahsettiği olayın genel varlık dairesindeki konumu ve işleyişine dair yaptığı realist izah, okuyucunun hayata gerçekçi ve tutarlı bir gözle bakmasına büyük katkı sağlar. Varlık dairesinde vücut bulan ve cereyan eden şeylerin arka planındaki ilahi arketipe ilişkin yaptığı izahlarla meselenin niçin boyutunu realist bir tarzda ortaya koyar. Mevlânâ'nın düşünce sistemiyle ilgili bahsedilen bu özelliğin üslûbuyla ilgili konumuza da şâmil olduğunu söyleyebiliriz.

Bu meyanda olmak üzere sözleriyle ilgili farklı anlayış seviyelerinin mevcudiyeti Mevlânâ'ya göre tabii bir sürecin sonucudur. Şöyle ki ona göre âlemde sahip olunan şeyler *kevnî* bir *ihtiyaç* doğrultusunda verilmektedir. Yüce Yaratıcı varlık sahnesindeki her şeyi ihtiyaç sahipleri için yarattığından *kevnî ihtiyaç ilkesi*ni Mevlânâ'nın bu yöndeki ifadelerinden¹⁴⁴ hareketle Allah'ın âleme koyduğu bir sünnetullah olarak tanımlamamız mümkündür. Mevlânâ'ya göre âlemdaki her değerli ve güzel şey, ancak ona gerçekten ihtiyaç hasıl edenlere açılmaktadır. Köstebek örneği üzerinden bu hususu şöyle ifade eder:

“Cenâbı Hak köstebeğe göz vermemiştir; zira beslenmek (ve hayatını sürdürmek) için göze ihtiyacı yoktur.

Mademki gözü ve basireti olmadan o yaş toprağın içinde yaşayabiliyor; o hâlde göze ne ihtiyacı var?”¹⁴⁵

Bir şeye sahip olmanın, bir şeyi elde etmenin öncelikli şartı, o şeye ihtiyaç hissetmektir. Ancak buradaki ihtiyacın her insanın birçok şeye muhtaç olduğunu söylemesi şeklinde yüzeysel ve sözel bir ihtiyaç olmadığını belirtmeliyiz. Bahsedilen ihtiyaç hâli; insanın ihtiyaç duyduğu şeye yönelik varlığının yaptığı bir tanıklık ve motivasyondur. Eksiklik hissinden kaynaklanan bu motivasyonun olmayışı, insanı gerçekte muhtaç olmadığı şeye karşı ilgisiz kılar. Bu ilgisizlik de o şeyden mahrumiyeti doğurur. Mevlânâ ihtiyaçsızlık ile mahrumiyet arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder:

“Söyle! Âlemde bir sürü insanın mahrum olmadığı bir nimet var mı?”

¹⁴³ Bkz. *Mesnevî*, I, 2885-93.

¹⁴⁴ Bkz. *Mesnevî*, III, 3208-11; I, 2386-8.

¹⁴⁵ *Mesnevî*, II, 3285-6.

Öküz ve eşek için şekerin ne faydası var?¹⁴⁶

Âlemdeki ihtiyaç ilkesi gereği Mevlânâ'ya göre ifadelerinde işaret etmek istediği hakîkate ilişkin mânâlar ancak o mânâlara ihtiyaç duyanlara açılmaktadır:

“Anlatılanı anlamaya, söyleneni dinlemeye liyakatin yoksa söz söyleyenin söyleme kabiliyeti seni görür anlar da yatar, uyur!

Arayan, aradığını bulsun diye yerden ne biterse ihtiyaç sahibi için biter.”¹⁴⁷

“Delik kulaklı istidat sahibi, nuru bulur. Çünkü o fare gibi karanlığa aşık değildir.”¹⁴⁸

“Anlamaya kabiliyeti olan kimseye taşlar, kerpiçler bile dile gelir de anlatılması gerekeni adamakıllı anlatır!”¹⁴⁹

Yine bâtil bir gönlün Mevlânâ'nın sözlerinin sûretinde kalarak, kendisine uygun bâtil anlamlar çıkarması gayet doğaldır.¹⁵⁰ Bunun gerekçesini şöyle îzah eder:

“Bu söz, kemal bakımından sonsuzdur. Hakîkatten haberi olmıyan mahrumlara hayal görünür.”¹⁵¹

“Temiz söz, hakîkatten uzak olan gönüllerde karar etmez, nurun aslına dek gider.

Çarpık ayakkabı, nasıl çarpık ayağa uyarsa Şeytanın afsun ve efsanesi de doğru olmayan gönüllere uyar.

Hikmeti istediğin kadar tekrarla... ona ehil değilsen hikmet, senden ne kadar uzak!

İster yaz, ister belle... İster bahset, ister söyle!”¹⁵²

Eşsiz kıymeti haiz *hakîkate* dair sözlerinin anlaşılabilmesinin zannedildiği kadar kolay ve basit olmadığını belirten Mevlânâ, okuyucuyu işaret ettiği mânâyâ ehliyet ve liyakat kazanmaya teşvik eder. Bu yöndeki ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Hazırlığın ve istidadın olmadan bir madene bile gitsen bir habbe alamazsın.

Hani erkekliği olmayan adamın kız alması gibi. Tatalım kız pek güzel, gümüş gibi bedeni var, ona ne fayda?

....

Yeni doğmuş çocuk, şaraptan, kebaptan, köşklerden, kubbelerden ne anlar?

¹⁴⁶ *Mesnevî*, II, 1071-8.

¹⁴⁷ *Mesnevî*, III, 3207-8.

¹⁴⁸ *Mesnevî*, V, 25.

¹⁴⁹ *Mesnevî*, III, 3203.

¹⁵⁰ Bkz. *Mesnevî*, II, 3635'den sonraki başlık.

¹⁵¹ *Mesnevî*, V, 3937.

¹⁵² *Mesnevî*, II, 316-9.

Bu örneğin sonu gelmez, sözü kısa kes. Yürü, istidat elde etmeye çalış.”¹⁵³

“Sen, bu sözlere (bu sırları almaya) kulak kesil ve kabiliyet kazan ki sana altından küpe takayım.”¹⁵⁴

“Sanır mısın ki Mesnevî sözlerini okuyasın da ucuzca, bedavaca duyusun, anlayasın!

Yahut hikmet sözleri ve gizli sırlar, kolayca kulağına girsın ağzına gelsin!

Duyarsın, duyarsın ama sana masal gibi gelir... Dışyüzünü duyarsın, iç yüzünü değil!

Bir güzel, başına, yüzüne çarşafını örtmüş, senden yüzünü gizlemiş!

İnat ve inkarından Kuran, sana nasıl Şehname yahut Kelile ve Dimne gibi masal kitabı olarak gelirse! (Mesnevî de senin gözüne böyle görünür)

İnayet sürmesi gözünü aydınlatır, açarsa hakikat ile mecazı o vakit ayırt eder, anlarsın!

Yoksa koku almayan adama misk de bir, fışkı da... değil mi ki koku almıyor!”¹⁵⁵

Zikredilen gerekçeye binaen Mevlânâ'ya göre her okuyucunun *Mesnevî*'den görüp algılayabileceği ancak kendi seviyesine uygun olandır. Bu hususu şöyle ifade eder:

“Bu kitap, masal diyene masaldır... fakat bu kitapta hâlini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de erdir!

Mesnevî, Nil ırmağının suyudur... Kıptiye kan görünür ama Musa kavmine kan değildir, sudur!”¹⁵⁶

“Namahremlerin gözlerinden pek gizli ama mahremlere meydanda, apaçık”¹⁵⁷

“Bu söz, hem apaçıktır, hem de pek gizli. Çünkü sinek, ankaya mahrem olamaz.”¹⁵⁸

“Rahmet çeşmesi, onlara haram oldu...”¹⁵⁹

Allah'ın ayetlerinin dahi yanlış düşünceli insanlarca bâtil şekillerde tevîl edilip yorumlanarak dalalete düşülebildiğini belirten Mevlânâ, verdiği ip örneği ile *Mesnevî*'nin de nâehil kimselerce istismar edilebileceğini; bunda eserdeki ifadelerden ziyade okurun niyetinin belirleyici olduğunu şöyle ifade eder:

¹⁵³ *Mesnevî*, VI, 4425-36.

¹⁵⁴ *Mesnevî*, I, 2912.

¹⁵⁵ *Mesnevî*, IV, 3459-65.

¹⁵⁶ *Mesnevî*, IV, 32-3.

¹⁵⁷ *Mesnevî*, V, 3306.

¹⁵⁸ *Mesnevî*, VI, 1937.

¹⁵⁹ *Mesnevî*, VI, 2272.

“Bu ince nokteleri yanlış anlayıp dalalete düşmemek ve işin (ve mânânın) tâ sonuna erişmek için Allah’ın inayetini iste!

Çünkü Kur’an’dan bile çoğu kimse (onu anlayamadıklarından) yolu şaşır-
mışlardır; bazı kişiler o ipe¹⁶⁰ sarılarak kuyunun dibine gitmişlerdir.

Ey inatçı, yücelere çıkmak sevdasında değilsen ipin ne suçu var?”¹⁶¹

Mevlânâ’ya göre nasıl ki sermayesi ve bir şey alma niyeti olmayan kişi, pa-
zardaki mallara sadece göz ucu ile bakıp geçerse *Mesnevî*’deki mânâların gerçek
müşterisi olmayan bir okuyucunun da bu ifadelere bakışı ahmakça bir okuyuştan
ileri geçemez.¹⁶² Okuyucusunu işaret etmek istediği mânâlara gerçek alıcı olmaya
davet eden¹⁶³ Mevlânâ, yine bu meyanda *Mesnevî*’yi gök yüzündeki yıldızlara
benzetir. Yıldızlardan ancak bu konuda bilgisi olanlar istifade edip yol bulabildiği
gibi gönül burçlarından haberdar olmayanın da *Mesnevî*’den gerektiği gibi istifade
edemeyeceğini belirtir.¹⁶⁴ Bir başka yerde yine bu meyanda şöyle der:

“Bu, Mesnevî, vehim ve şüphe karanlıklarını aydınlatan, zan ve tereddüt
hayallerini gideren bir ışığa benzer. Fakat bu ışığı hayvani duyguyla görmenin
imkânı yoktur.”¹⁶⁵

SONUÇ YERİNE

Mevlânâ’nın Anlaşılma (Ma) Duası

Mevlânâ’ya göre kevndeki sünnetullah gereği herkes kendi liyakat ve ihti-
yacına uygun olanı görebildiğinden anlaşılmasıyla ilgili muradı da bu ilahi iradeye
mutabıktır. Bu yüzden *Mesnevî*’deki eşsiz ve sonsuz değerdeki “*hakikate*” dair
mânâların, liyakati olmayanlardan gizlenmesinin daha doğru olacağını düşünerek
bu konuda Allah’a ilticada bulunmuş ve duasının da Allah tarafından kabul edil-
diğini şöyle beyan etmiştir:

“Bu cana canlar katan söz, Nil suyudur... Yarabbi sen onu Kipti’nin gözüne
kan göster!”¹⁶⁶

“Zaten bu (Mesnevî) O’nun meydana getirdiği bir feryattan ibarettir. Ya-
rabbi, sen gizli olanı koru, onu meydana çıkarma.”¹⁶⁷

Allah’ım, sen örtücülüğünle ört, ayıp görenlere bunu gösterme, onları kör
et.

¹⁶⁰ Kur’an’ı Kerim’e ip denilmesi ayette geçen urvetu’l-vüska tabirinden mülhendir. (bkz. Bakara
2/256, Lokman 31/22).

¹⁶¹ *Mesnevî*, III, 4209-11.

¹⁶² *Mesnevî*, VI, 828-32.

¹⁶³ *Mesnevî*, VI, 842.

¹⁶⁴ *Mesnevî*, V, 4227-9.

¹⁶⁵ *Mesnevî*, VI, “Dibace”.

¹⁶⁶ *Mesnevî*, IV, 3430.

¹⁶⁷ *Mesnevî*, VI, 2001.

Allah, ben, eşi olmayan güneşle kötü huylu yarasanın gözünü bağlamışım dedi.

Bakışı noksan yarasanın gözünden, o güneşin yıldızları da gizlidir.¹⁶⁸

Mesnevî'yi, Cenâb-ı Hakk'ın irade ve ilhamıyla meydana getirilen bir *hakikat* bahçesine benzeten Mevlânâ, giriş ruhsatına liyakati olmayanların bu bahçedeki *hakikat* meyvelerinden istifade edememesi için bahçenin etrafının misâl, teşbih, hikâye ve diğer söz sanatlarından meydana getirilen bir çeperle çevrildiğini belirtir.¹⁶⁹ Diğer bir teşbihinde *Mesnevî*'nin *hakikat* bahçesine ehil olmayanların adım atmaması için bahçenin etrafına bazı yemlerin serpildiğini, midesi küçük kuşların bu yemleri yiyip onlarla kanaat ederek daha ileri gitmekten alıkonduğuna işaret eder. Mevlânâ kimi konulardaki sükûtunun nedenini de bu gerekçeyle bağlantılı olarak şöyle ifade etmektedir:

“İçimdeki tatlılık ve zevkten dolayı (ehli olmayanlar bu zevkin farkına varmasınlar diye) yüzümü ekşitmiş otururum; söylenecek fazla sözümün olmasından dolayı sükût ediyorum.

İsterim ki bu sûretle tatlılığımız, yüzümüzün ekşiliğiyle iki cihandan da gizli kalsın;

Bu söz, her (ehil olmayan) kulağa girmesin. Onun için yüzlerce ledün¹⁷⁰ sırtından ancak birini söylemekteyim.¹⁷¹

Mevlânâ'ya göre anlama faaliyeti dâhil her şey, ancak Allah'ın tevfiik ve takdiriyle gerçekleştiğinden eserlerindeki *hakikati* liyakatsizlerden koruyacak olanın da yine Allah olduğunu ifade eder:

“Her şeyi koruyan, Allah'tır.

Koruyucu Allah, nasıl olur da birisinin, abes yere bir şey aşırmasına müsaade eder?

Ova, baştanbaşa altınla, para ile dolu olsa bile hiç kimse, Allah'ın izni olmadıkça bir arpa bile alamaz.

Tutulmadan, kekelemeden yüzlerce kitap okusan Allah takdir etmediyse aklında hiçbir şey kalmaz.

Fakat Allah'a kulluk edersen bir kitap bile okumadan yeninden, yakandan duyulmadık bilgiler bulursun.¹⁷²

Binâenaleyh günümüzde Mevlânâ'nın eserlerinden herkesin kendi liyakatine uygun olanı anlaması ile Mevlânâ'nın yukarıdaki dua ve temennisinin para-

¹⁶⁸ *Mesnevî*, VI, 180-2.

¹⁶⁹ *Mesnevî*, VI, 84-90; I, 1729.

¹⁷⁰ Kehf 18/65 ayetindeki ilm-i ledün ibaresine işaret edilmektedir. Ayetin meâli şöyledir: “Biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”

¹⁷¹ *Mesnevî*, I, 1760-2.

¹⁷² *Mesnevî*, VI, 1928-32.

lellik arz ettiğini söyleyebiliriz. Mevlânâ, doğal olarak herkesin eserlerindeki *hakikate* dair mânâlardan istifade etmesini arzulamaktadır. Ancak pratikte reel olan şey, kutsal kitaplar dâhil bir metni herkesin kendi seviyesine uygun şekilde yorumladığıdır. Bu reel durum, Mevlânâ'yı eşsiz ve sonsuz bir hakikatin onu görmeye ve ondan istifadeye ehil olmayan bakışlardan gizlenmesi vakıasına razı hale getirmiştir denilebilir. Günümüzdeki vakıanın da Mevlânâ'nın bu muradından pek farklı olduğu söylenemez.

KAYNAKÇA

- Cebecioglu, Ethem, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Mevlânâ Özel sayısı, Ankara 2005, ss. 29-54.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî'de Ma'rîfetin İfadesi*, İnsan yay., İstanbul 2007.
- Emiroğlu, İbrahim, *Sûfî ve Dil, Mevlânâ Örneği*, İnsan Yay., İstanbul 2002, ss. 123-138.
- Eflâkî, Ahmed, *Manâkib al-Ârifîn I-II* (Farsça Metin), haz. Tahsin Yazıcı, TTK Yay., Ankara 1976.
- , *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler) I-II*, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- , *Âriflerin Menkıbeleri I-II*, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yay., İstanbul 1989.
- Fürûzanfer, Bedüzzaman, *Ehâdis-i Mesnevî*, Müesseset ü İntişârât ı Emîr Kebîr, Tahran 1361.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Munkız u mine'd-Dalâl*, çev. Hilmi Gün-gör, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Grof, S., *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, çev. Levent Kartal, Ege Meta Yay., İzmir 2002.
- Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XI*, haz. M. Tahralı vdğ., Gelenek Yay., Kitabevi Yay., İstanbul 2004-2008.
- Mevlânâ Celâleddîn, Muhammed b. Muhammed el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî I-VI*, haz. R. A. Nicholson, İntişârât-ı Behzâd, Tahran 1375.
- , *Mesnevî I-VI*, çev. Veled İzbudak, MEB. yay., İstanbul 1990.
- , *Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahîfî Tercümesi I-VI*, haz. Amil Çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000.
- , *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi I-III*, haz. Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- Mesnevî I-II*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleri İle Hitabet Konuşma Sanatı*, Avcıol Bası Yayın, İstanbul 2005.
- Ornstein, R. E., *Yeni Bir Psikoloji*, çev. Erol Göka-Feray Işık, 3. bsk., İstanbul 2001.
- Sipehsâlar, Ferîdûn b. Ahmed, *Mevlânâ ve Etrafındakiler er-Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Sobhani, Tofigh H. "Mesnevî'de Söz Söyleme Engelleri", *Bildiriler Uluslar arası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Kültür Bak., Ankara 2000, ss. 137-142.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî I-XV (+III)*, Şamil Yayınevi, İstanbul ts.